

Înceind frumosul triptic dedicat liniilor de forță ale istoriei noastre, cartea lui Nicolae Stoicescu despre unitatea românească în Evul Mediu, punind la îndemină, orînduite tematic, dovezile acestei unități, ca într-o adevărată **carte de învățătură**, deschide larg drumul pentru cercetarea amănunțită în fiecare direcție pe care o indică; pe urmă, o nouă reconstituire a întregului, pornind chiar de la acest **bilanț și inventar**, se va impune de la sine.

Ștefan S. Gorovei

PANAIT I. PANAIT. La cumpăna continentelor. Însemnări de călătorie în Republica Turcia, Ed. Sport-Turism, București, 1980, 160 p., +ilustrația.

Autorul cărții, arheolog și istoric cu renume, a întreprins două călătorii de documentare în Turcia în 1969 și 1976, pentru cercetarea muzeelor și instituțiilor de cultură precum și a monumentelor istorice. Această țară, după cum se știe, este de la un capăt la altul un adevărat muzeu prin vestigiile civilizațiilor **hittită, sumeriană, frigiană, galati-eană, tracă, greco-romană, bizantină, turco-selgiucidă și otomană**, iar începînd din epoca otomană (sec. XIV) s-a aflat strîns legată și de trecutul lărilor române prin mii de fire istorice. Cu această ocazie P.P. a descoperit și lucruri noi din îndelungata istorie a relațiilor româno-turce, ceea ce recomandă cartea ce o recenzăm nu numai ca o lucrare turistico-geografică, ci și una istorică și artistico-culturală, deoarece autorul a reliefat verige noi ale relațiilor noastre cu turcii, începînd din timpuri mai vechi și mergînd pînă la Kemal Atatürk (1881—1938) făuritorul Turciei moderne, și apoi pînă în zilele noastre.

Cartea, se deschide cu un „Cuvînt înainte“ (p. 5—7) în care se motivează interesul și apariția ei, menționîndu-se numele unor învățați români ca D. Cantemir și N. Iorga care s-au ocupat de istoria și cultura poporului turc. Urmează o serie de capitole bine, sugestiv, intitulate ca „**Bătutul drum al Istanbulului**“ (p. 8—18) cu descrierea geografică și topografică; „**Scurt popas în istoria metropolei bosforeane**“ (p. 19—29), cu o succintă descriere, dar o adevărată sinteză istorică, a acestui oraș, unic în lume prin poziția sa, începînd din antichitate și pînă în timpul sultanului Mehmed II „Cuceritorul“ (1451—1518). Se scot în evidență relațiile lui Mehmed cu Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare, precum și monumentele istorice legate de numele acestui sultan. Semnalăm unele scăpări tipografice. Astfel Suleiman pașa nu putea muri în 1335 (p. 24) ci în 1359—1360 deoarece se știe că trecerea sa în Rumelia și cucerirea cetății Tzympe (tc. **Cimpi**) a avut loc în toamna anului 1352, apoi ocupă

cetatea Galipole în 1354. Urmează „**Comori antice în muzee moderne**“ (p. 30—41), cu o serie de planșe bine alese, unele în culori vii, reprezentând diverse monumente istorice, obiecte muzeistice, miniaturi orientale etc. Amintim portretul lui Mehmed II „Fâtih“, de pictorul turc Sinan bey, care rivalizează cu pictura lui Centile Bellini, ajunsă la muzeul din oLndra; „**Metopă de la Tropaeum Traiani-Adamclisi**“, „**Inscripția lui Valerius Ursicinus, născut în satul Dissenaerius**“, „**Inscripția din Provincia Dacia**“, care se păstrează în Muzeul de arheologie, constituind un complex de muzee (oriental, de faianțe, etc.). Amintim că muzeul posedă peste o jumătate de milion de monede antice și islamice (turco-arabopersane-tătare) care au fost catalogate Cf. **Istanbul Arheologi Müzelari Teshirêndeki Islâni Sikkeler Katalogu** (Catalogul monetelor islamice din expozițiile Muzeelor de arheologie din Istanbul, Istanbul, I—II, 1971 și 1974).

În capitolul „**Oaspete al marelui palat sultanal Topkapi**“ (p. 42—60) se redă schița istorică a palatului, care a fost început nu în 1457—1458 — cum se spune — ci pe la 1470—1472. Inițial, în 1457, a fost construit un modest palat otoman în **Forum Tauri**, lângă piața Bayezid. Actualmente în curtea Universității, după poarta principală de intrare, o coloană de marmoră albă indică locul primului palat (1457—1470) Apoi, a fost aleasă o poziție minunată spre Bosfor și Cornul de Aur, în spațiile necropolei bizantine, lângă Sf. Sofia. În ce privește colecția de săbii românești, una atribuită lui Ștefan cel Mare a fost cercetată nu numai de Marcu Beza și Emil Virtosu, ci și de Gh.I. Brătianu și Marcel Romanescu. Biblioteca fostului palat imperial Topkapi Sarayı, astăzi Muzeu republican este succint descrisă. Precizăm că aici se găsesc manuscrisele islamice (turco-arabo-persane), catalogate de F.E. Karatay în 4 volume, apărute la Istanbul în 1961—1962. Multe sînt cronici turcești și cuprind fragmente privitoare și la trecutul țărilor române, ceea ce am semnalat încă din 1967 (Cf. **Acta et Studia Orientalia**, V—VI, p. 367—377). Important este de pildă, manuscrisul din fondul **Hazine** (no. 445, 60 fol), cuprinzînd o interesantă descriere geografică, statistico-economică și istorică a Țării Românești (**Eflâk**), începînd de la Cerneți și pînă la gurile Dunării, de Ahmed Resmî Kiridi (Cf. Varianta din biblioteca „V.A. Urechia“ din Galați, descrisă de noi în vol. **O sută de ani de la prima bibliotecă publică din Galați**, Galați, 1973, p. 133—155). De asemenea Muzeul Topkapi Sarayı, pe lângă o bogată colecție de porțelanuri chineze și veselă de bucătărie imperială, conține și o arhivă de cîteva sute de mii de documente turcești, precum și vreo 15 000 de condicei (**defter**), cu știri referitoare la țările române.

Același muzeu posedă în a doua curte o bogată colecție de inscripții turcești iar la intrare în a treia curte se află fosta sală de audiențe la sultan numită **Arzodasi**, o clădire din fund este destinată expoziției de manuscrise. Aici, într-o aripă se află galeria portretelor (în culori) ale sultanilor otomani, începînd cu Osman I (m. 1325) și pînă la Mehmed VI „Vahideddin“ (1922). O bună parte din aceste portrete au fost pictate

de Levnî Celebi pictor al Curții și prieten al lui Dimitrie aCntemir (Cf. **Istoria Imperiului otoman**, București, 1976, p. 233).

Un capitol special se acordă „**Monumentelor peninsulei istanbuliote**“ (p. 61—81), care începe cu descrierea elementului demografic, a unor mijloace de transport și a cartierelor **Fanar, Galata, Pera** sau **Bayeglu, Beşiktaş, Besek, Ortaköy** la care noi adăugăm **Sirkeci, Sultan Ahmet, Lâleli, Fâtih**, la fel de pitorești. Autorul nu uită să scoată în evidență importanța Strimtorilor și Cornului de Aur, la capătul căruia se află Muzeul-Cafenea, „**Pierre Loti**“, marele admirator al panoramei stamboliote.

După descrierea Sf. Sofia, ctitoria lui Justinian din sec. VI, P. P. atrage atenția asupra moscheiei albastre, înălțată de sultanul Ahmed I (1609), care este și cea mai frumoasă geamie din Istanbul, acordă importanța cuvenită hipodromului, coloanei serpentine, obiliscului lui Teodosie, unor cisterne ca „**Bin bir Dîrek**“ (=10001 de coloane). După ce trece în revistă **Adliye Serayi** — „Palatul justiției“ cimitirul, moscheia și mausoleul sultanului Mahmud II (1808—1839) și cea mai înaltă coloană de piatră din Istanbul numită „**Çemberli taş**“, atribuită lui Constantin cel Mare (330 e.n.), avînd la bază cea mai veche biserică creștină din oraș, P.P. revine la descrierea moscheei **Nuru, Osmaniye** („Lumina lui Osman“, 1755), cu unele elemente de stil baroc și cu o foarte prețioasă bibliotecă cu manuscrise istorice din care citeva ne interesează. După menționarea bazarului oriental (**Kapalu Carsu**), cu un farmec deosebit, se descrie moscheea lui Bayazid II (1501—1506), avînd în față biblioteca de stat „**Bayazid**“ cu o mare colecție de manuscrise diverse istorice și cu cele mai multe imprimate (cărți și periodice) din Istanbul. Alături de Moscheea Sulaymaniye, ctitoria lui Suleyman I **Magnificul** (1550—1557), descrisă succint de P.P., căreia Prof. Ö.L. Barkan i-a consacrat o monografie monumentală în două volume (Istanbul, 1972 și 1979), se găsește Biblioteca **Süleymaniye**, cuprinzînd cea mai bogată colecție de manuscrise islamice din Istanbul și aceasta prezentată de **Muammer Ülkar (Travaux et recherches en Turquie — 1982, p. 111—126)**. În vecinătatea acestei moschei celebre se găsește Muzeul monumentelor turco-islamice, fondat de Can Karametli, un prieten de al nostru, și arhiva muftiatului cu mii de condiții ale șeriatalului (**Şeriye Sicilleri**) etc. În continuare, P.P. nu uită să menționeze Muzeul **Kariye**, străvechiul lăcaș bizantin Kora transformat în moschee. Este de reținut că în moscheea muzeu **Fethiye** a fost adăpostită Patriarhia, după luna mai 1453. Aflăm că abia în 1574 construcția a devenit moschee, patriarhia mutîndu-se în **Fanar**, unde era un far (**Fener**). Capitolul se încheie cu descrierea zidurilor Bizanțului construite din trei rînduri de piatră, atîngînd o lungime de circa 11 km.

O noutate deosebită pentru noi reprezintă capitolul „**Un palat românesc pe Cornul de Aur**“ (p. 82—107), descoperit acum un deceniu de arheologul turc Ergon Ataçeri, prietenul și ghidul autorului. După unele indicii, acest palat, de lângă Patriarhia din **Fanar** (cartier **Unkapani**), a fost început de Voievodul Țării Rcmânești Șerban Cantacuzino (1687) și continuat de domnii următori. Un timp a aparținut și lui D. Cante-

mir, drept moștenire de la socrul său. După o mențiune dintr-o condică turcească acest palat a fost mistuit de flăcări pe la 1782. În vecinătate mai era încă un palat românesc pentru domni și capuchehaiele lor. Cu această ocazie, P.P. vorbește și despre alte câteva palate românești, în frunte cu vestitul **Bogdan-Saray**, afalt în cartierul **Ortaköy**, spre Bosfor, despre care D. Cantemir spune că avea o poziție unică în lume. Domnii fanarioți au avut palatele, conacele (konak) și vilele (**Köşk**) lor în cartierele mărginașe **Aranavutköy**, **Kuruçeşme**, **Bebek**, **Tarabia** și **Uskiidar**. După menționarea fortăreței **Rumelihisar** (apr. 1452), situată vis-a-vis de **Anadoluhisar** (1392) construită pentru cucerirea Constantinopolului, P.P. descrie succint cartierele **Biüyükdere**, **Maçka**, **Şişli** etc din partea europeană. Cu această ocazie se insistă asupra ultimului palat imperial **Dolmabahçe** („Grădina plină, umplută“) construit pe coasta Bosforului de sultanul Abdul-Megid (1853) mai mult în stil european. Se arată că „Emoționantă este camera în care a închis ochii, la 10 nov. 1938, ora 05, M.K. ATATÜRK, moment în care ceasul și-a încetat mersul...“ (p. 103). În continuare, se consacră o pagină personalității fostului creator al Turciei moderne K. ATATÜRK (p. 104), prinzîndu-i bine caracteristicile marelui om de stat turc. Sultanul următor Abdul-Aziz (1861—1876) a construit, în primii săi ani de domnie palatul **Emirgân**, unde a fost primit cu tot fastul domnitorul Al.I. Cuza, Abdul-Hamid II (1876—1909) a construit palatul „**Yıldız**“ („Stea“) din care o aripă cu chioșcul „**Seyr**“ a devenit în 1980 Centrul de istorie, artă și cultură islamică.

În spatele palatului **Dolmabahçe** se menționează alte două muzee: cel de arte frumoase și cel al Marinei care dispune și de o bogată arhivă. Se citează cițiva mari amirali care au adus glorie puterii și măreției otomane în frunte cu Hayreddin „**Barabarossa**“. Amintim și pe Piri Reis — „Bătrînul amiral“, pilotul lui Christofor Columb (1492) fondator al unei colecții monumentale de hărți și portulane, numită **Mahriye** („Marina“), descrisă de A. Afetinan (**Life and Works of Piri Reis. The Oldest Map of America**, Ankara, 1975). Descriind Muzeul militar, simbolul puterii otomane de odinioară, P.P. menționează un scut și un tun transilvan capturat de la principele Transilvaniei Sigismund Báthory (1597), contemporanul și aliatul lui Mihai Viteazul. În același timp, se prezintă o serie de opere de artă, tablouri valoroase ale unor pictori celebri, care redau diverse lupte turco-austriece-iraniene-egiptene. Un interes aparte, afară de tablourile lui Aiwasowski, cu teme marine, îl prezintă acela care înfățișează lupta de la Oltenița dintre turci și ruși (1854) și pe care îl considerăm că aparține pictorului român Th. Aman, care după cum se știe a fost decorat și brevetat cu ordinul „**Megidiye**“ de sultanul Abdul-Mecid în mai 1855, după cum am precizat încă din 1958 (Cf. **Paleografia și diplomatica turco-osmană. Studiu și album**. București, 1958, p. 223, facsimilul beratului sau brevetului imperial). Descrie apoi succint **Turnul Galatei**, ridicat de împăratul bizantin Anastase I (491—518), distrus, în 1261, restaurat de Mihail VIII Paleologul, refăcut de genezezi, în 1349 și cucerit apoi la 29 martie 1453 de Mehmed II. P.P. nu uită să menționeze panorama stamboliotă care se des-

chide de pe înălțimea acestui turn grandios, un timp și închisoarea (zindan). În apropiere se află „Casa dervişilor dansatori“ (**Mevlevihane**), transformată în muzeu de Can Kerametli.

Autorul a redat cu farmec un fragment din Istanbul, descriind succint o serie de instituții culturale: muzee, biblioteci, palate, moschei și diverse monumente istorice, fără însă a le epuiza. Părăsind Istanbulul, P.P. prezintă „**Ankara — trecut și contemporaneitate**“ (p. 108—127), capitol în care se putea renunța la o serie de planșe referitoare la Istanbul (p. 32—33 și 112—113) mai ales că se descrie itinerariul Istanbul—Ankara (de 475 km), prilej de a descrie „Turnul Leandro“ (tc. **Kiz-Kulesi**) „Turnul Fecioarei“ învăluit în legendă sau moscheile Rum Mehmed paşa Cami (1471), Mihrmah sultan Cami (1458) etc. Subliniem că autorului i-ar fi fost greu să menționeze pe fiecare, căci Istanbulul posedă vreo 485 de moschei-geamii-mecete și vreo 100 de biserici ortodoxe, catolice și de alt rit. Aflăm, în continuare, că Izmit este antica Olbia, fondată de megarieni pe la 712 î.e.n. că orașul Bolu a fost locul de surghiun al lui Scarlat Calimachi, domnul Moldovei, fără a aminti însă că este și patria lui Köroglu. În descrierea Ankarei P.P. acordă un loc convenit impozantului mausoleu Atatürk de pe colina **Rasatepe**, care domină orașul. Muzeul de etnografie, descris succint, conține nu numai piese etnografice, în frunte cu vechiul port, ci și o bogată colecție de condici ale șeriatalui, vechea arhivă a Ankarei și a regiunilor învecinate (sec. XVI—XX) în cuprinsul cărora sînt știri privitoare și la țările române. Un alt așezămint pe care îl prezintă bine P.P. este **Muzeul civilizațiilor Anatoliei** (fostul Muzeu hittit), unic în lume. Vorbind despre săpăturile arheologice din Anatolia, vechile inscripții hittite, descifrate de B. Hrozný, autorul scoate în evidență meritele arheologului turc Tahsin Özgüç, descoperitorul vechilor orașe **Kaniş** și **Karum**. Sînt descrise vestigii frigiene, P.P. insistînd asupra orașelor **Gordion** și **Midas**, iar ultima parte a prestigiosului Muzeu prezentată foarte bine, este consacrată civilizației **Urartu**. Aflăm că la începutul Republicii Turcia, Ankara dispunea de 78 moschei și geamii (1927), unele datînd din epoca turco-selgiucidă (1073). Printre vechile monumente istorice P.P. putea aminti **Monumentum Ancyranum** a lui August, împăratul Romei, inscripția ilhanido-mongole din 1330, începutul dominației otomane (1354), rolul instituției **Ahii** — „Frăția“, baza vechilor corporații turcești, precum și cîteva instituții moderne, ca „Societatea de istorie turcă“, Biblioteca Națională (**Milli Ktp.**), Societatea de limbă turcă (TDK), fondate de Atatürk (1931—1932), care în 1983 s-au contopit.

Părăsind Ankara modernă, centrul vieții cultural-artistice și politice turcești, P.P., însoțit de arheologul Nenika Altan, a vizitat orașul Izmir și împrejurimile sale, pline de vestigii arheologice, consacrand acestor regiuni un capitol foarte bine intitulat „**În patria eroilor lui Homer**“ (p. 128—140). Se trec în revistă săpăturile arheologice turcești în regiunea respectivă, subliniindu-se meritele arheologului turc Ekrem Akurgal. O atenție deosebită este acordată stațiunilor Pergam (la 60 km de Izmir) și Efes. Aflăm că unul dintre guvernatorii Daciei, anume **Caius Iulius**

Quadratus Bassus, a murit la 117 în Pergam. În încheierea capitolului se subliniază aportul lui H. Schliemann care a scos la lumină nu numai lumea homerică, ci și străvechea civilizație myceniană. Aici P.P. putea vorbi și despre Muzeul de Arheologie, plin de antichități greco-romane și islamice, precum și de Biblioteca națională (**Millî Ktp.**), cu o bogată colecție de manuscrise istorice, unele privitoare la regiunile noastre. Amintim, de pildă, manuscrisul din 1737—1739 privind expediția lui Ivan pașa la Adakale și Belgrad, cu știri despre Mehadia, Banat și Țara Românească.

Ultimul capitol bine intitulat „**Tainicile mausoleuri sultanale de la Brusa**“ (p. 141—153), este consacrat mormintelor împărătești. Frumosul oraș Brusa plin de verdeață și avînd o poziție geografică minunată, își trage vechimea de la Prusia I, rege al Bithiniei. În 1326 a devenit prima capitală otomană. După schițarea vieții românilor surghiuniți la Brusa, în urma revoluției din 1848, P.P. trece în revistă mausoleele primilor emiri Osman I și Orhan (1359—1360). Al doilea grup de mausolee **Muradiye Kulliyesi** cuprinde mormintele sultanilor de la Murad I (m. 1389) pînă la Murad II (m. 1451). În vecinătate se află **Casa muzeu** a lui Murad II în care, după tradiție, s-ar fi născut Mehmed II „Cuceritorul“, astăzi Muzeu de etnografie. Printre mormintele medievale, pline de farmec prin originalitatea artei, este mausoleul sau „Geamia Verde“ (**Yeşil Türbe**), care adăpostește rămășițele lui Mehmed I Celebi (m. 1421), autorul unei expediții împotriva Țării Românești (1416—1417). În complexul de morminte se putea aminti și mausoleul lui Musa Celebi, genele și protejatul lui Mircea cel Bătrîn (1406—1413). **Yeşil Türbe** este o adevărată capodoperă a vechei arte arhitectonice turcești. În vecinătatea acestui mausoleu se află moscheea lui Emir sultan, un cărturar al vremii, care îl poreclise pe Bayezid I **Yıldırım**, adică „Fulgerul“. Sînt menționate Muzeele Atatürk, de artă islamică și de arheologie, azi în Kültür-Parc, cu numeroase antichități regionale. Muzeul de arheologie adăpostește o bogată colecție de monete antice și islamice, precum și vreo mie de condici ai șeriatalui (1455—1928), reprezentînd arhiva Brusei medievale... Unele cuprind documente privitoare și la țările române. Descriind unele faianțe și ceramica regiunii, P.P. arată influența lor asupra artei românești. Amintim că în cimitirul din Brusa se află stela funerară de pe la 1560 a cărei inscripție amintește de moartea lui Mehmed beg renegatul Iliș Rareș și a suitei sale secerată de ciumă (**Veba**), și care a fost publicată în turcă și franceză de A. Süneyl Ünver încă în 1937. Capitolul consacrat Brusei este ilustrat cu o serie de planșe bine alese. La 30 km de marginea Mării de Marmara, se află localitatea Mudania unde a fost semnat armistițiul cu comandamentul aliat (oct. 1922), cu un muzeu bine organizat și amenajat cu concursul lui Ismail Baggi, prietenul nostru din Brusa.

După părăsirea elegantului hotel Çelik-Palan, din Bursa, P.P. descrie frumos drumul pitoresc spre Istanbul, prin Gamlik, Iznik (Niceea) cunoscut prin produse de ceramică fină, cu o biserică veche bizantină Sf. Sofia și prin mormintele vizirilor din familia Djandarlı (1360—1453).

La schela Yalova urmează imbarcarea spre cele șapte insule. în frunte cu **Büyük-Ada** și **Heybali-Ada**, de unde după două ore de călătorie pe mare se revine la Istanbul. Se arată farmecul onora dintre insule cu grădini, flori și vile frumoase. Amintim că la **Heybali-Ada** este depozitată arhiva Patriarhiei.

Prin succintul „Cuvînt de încheiere“ (p. 155—156) se arată folosul și interesul unei călătorii de studii în Turcia îndeosebi sub raport istoric și cultural, atît pentru români cît și pentru popoarele Balcanice etc. Din bibliografia „selectivă“ (p. 157—158), credem că nu trebuia să lipsească unele studii importante ca de pildă Celâl Esat Arsevan, (**L'art turc** (Istanbul, 1939), A. Gabriel, **Les mosquées de Constantinople** (Paris, 1926), S.K. Yetkin, **L'architecture turque en Turquie** (Paris, 1962), Pierre et Hélène Willemart, **Istanbul** (1970), Necâti Dolunay, **Istanbul Arkeoloji Müzeleri** (Istanbul, 1973), Z. Güvemli, Can Kerâmatli, **Türkiye va Islâmuy eserleri Müzesi** (Istanbul, 1973), Mehmed Önder, **Türkiye Müzeleri** (Ankara, 1977), Celik Gülersoy, **Guide d'Istanbul** (Istanbul, 1978). Sumarul (p. 159—160) încheie lucrarea.

Unele completări ca și precizările noastre nu știrbesc deloc valoarea acestei opere interesante care se citește ca un adevărat poem. Sînt cît se poate de interesante și observațiile personale ale autorului, care depășește și completează pe N. Iorga (**Prin Bulgaria la Constantinopol**, 1907). Fiind dotat și cu un deosebit talent literar, P.P. a reușit din plin să-și valorifice călătoriile în Turcia. Arată și ospitalitatea tradițională a poporului turc despre care vorbește și D. Cantemir. În Turcia orice străin este bine venit: „Hoş geldiniz“.

Mihail Guboglu

MIHAI RĂDULESCU, Civilizația armenilor, București, Ed. Sport-Turism, 1983, 264 p. + ilustrații

SYLVIA AGEMIAN, Manuscrise miniaturate armenice în colecții din România, București, Ed. „Meridiane“ (col. „Manuscris“), 1982, 29 p. + XXX planșe color

Este un fapt îmbucurător că în producția editorială din ultima vreme și-au făcut loc două cărți cu care se reînnoadă preocupări de mai veche tradiție în țara noastră: armenologia românească este îmbogățită cu cartea lui Mihai Rădulescu și cu albumul alcătuit de Sylvia Agémian. Să reamintim că în acest domeniu, al studiilor armenologice, s-au remarcat, de-a lungul anilor, istoricii români G. Bezviconi, D. Dan, N. Iorga și H.Dj. Siruni, adăugîndu-se și unele contribuții aduse de Gr. Avakian, Vl. Bănățeanu, Gr. Goilav, Dan Simonescu și alții. În țara noastră a fost editat și unul din cele mai interesante și mai bogate